

Xenofón: jezdec uprostřed občanské války

1. Občanská válka

Pokusy o oligarchii

Předlouhé války proti Spartě demokratickým uspořádáním sice značně otfásly, demokracie však přesto mohla ještě dlouho počítat s podporou části vyšších vrstev a vzdorovat až do zhoubné sicilské výpravy. V následujícím období (411-404 př. n. l.) se pak příznivci oligarchie po dvakrát zmocnili vlády – vždy v souvislosti s oběma vojenskými pohromami. Na jaře r. 404 př. n. l., po kruté porážce u Aigospotamoi, musely Athény přijmout bezpodmínečnou kapitulaci: ztratily své loďstvo, svou říši a svou politickou nezávislost. Lysandros jako pravý vítěz nadiktoval mírové podmínky. A zatímco se boural obranný val athénských “dlouhých zdí”, vstoupil do města a vynutil si věc dosud nevídanou – aby byl přítomen lidovému shromáždění (*ekklésia*), na němž bylo vzápětí rozhodnuto zrušit demokratické uspořádání a předat veškerou moc výboru třiceti oligarchů. Takový výsledek války ovšem zdaleka nebyl předem jistý. Ještě u Arginús (406 př. n. l.) Athény osvědčily znepokojivou schopnost vítězit. Tím více však zesílil tlak těch, kdo vsadili na porážku. Proto i soud s vítěznými vojevůdci od Arginús, který zosnoval Thérámenés (Xenofón, *Řecké dějiny*, I, 7,4 a 8), a potom zrada, která uspíšila porážku u Aigospotamoi: jednomu z velitelů – Adeimantovi – “kladli za vinu”, jak píše Xenofón, “že zradil lodi” (*Řecké dějiny*, II, 1,32). A toto nařčení potvrzují Lýsiás (XIV, 38) a Démostenés (XIX, 191). Takové snahy ukončit válku jakkoliv, i za cenu zrady, jsou prvními příznaky občanské války. Ta vzplála, sotva se moci chopila vláda třiceti tyranů, kde hlavní slovo patřilo těm, kdo jako Thérámenés účinně napomohli porážce.

Zatímco první oligarchická vláda rady čtyř set si svůj pád zavinila vlastní neschopností, neboť nebyla s to ani vést válku, ani zachovat mír, druhá oligarchická vláda byla svržena až po zuřivé občanské válce, jejíž nezapomenutelná krutost se vlila i do hořké ironie Platónovy smyšlené pohřební řeči v dialogu *Menexenos* (243e): “[...] kdyby bylo lidem souzeno dostat se do rozbroje, nikdo by si nepřál, aby jeho obec přestála tu nemoc jiným způsobem. Neboť s jakým potěšením a jak krajansky se sešli občané z Peiraiea a z města mezi sebou vespolek a proti nadání s ostatními Hellény!”

Cíle vlády třiceti

Nový režim si ke svému zrodu nemohl přát vhodnější okamžik: bezpodmínečná kapitulace znamenala jak ztrátu říše, tak válečného loďstva, tedy obou pilířů demokratického režimu. K tomu mohli noví vládcí počítat s podporou koalice význačných rodin. A těch nebylo málo. Vždyť na čtyři sta osobností z těchto rodin se již předtím podílelo na první oligarchické vládě. První a druhou oligarchickou vládu nejenže dělí sotva sedm let, ale kontinuitu zajišťují také jednotlivé osobnosti, především hlavní představitelé jako

• **Xenofón**

asi 444/1-354 př. n. l., pocházel z attického dému Erchiá.

I. Spisy historické: *Anabasis* (Κύρου ἀνάβασις, *Kýrú anabasis*, 7 kn.), historická monografie popisující výpravu Kýra Mladšího s oddílem řeckých žoldnéřů proti jeho bratru Artaxerxovi II. (401-399 př. n. l.), již zveřejnil pod pseudonymem Themistogenés Syrákúský; *Řecké dějiny* (Ἑλληνικά, *Hellénika*, 7 kn.) navazují na Thúkýdida (411/10-362 př. n. l. – bitva u Mantineie), srov. jejich první část zvanou *Xenofóntova Paralipomena k Thúkýdidovi* (Ξενοφώντος Θουκυδίδου Παραλειπόμενα, *Xenofóntos Thúkýdidú Paraleipomena*); *Agésiláos* (Ἀγησίλαος) byl sepsán r. 360 př. n. l. bezprostředně po smrti tohoto spartského krále; *Kýrova výchova* (Κύρου παιδεία, *Kýrú paideiá*, 8 kn.), historický ‘román’ o Kýrovi Starším.

II. Spisy odborné: *Hierón* (Ἱέρων), dialog mezi syrákúským tyranem Hierónem I. a básníkem Simónidem o ‘samovládě’; *Ústava lakedaimonská* (Λακεδαιμονίων πολιτεία, *Lakedaimoniôn politeiá*), oslava spartského zřízení; *Příjmy* (Πόροι, *Poroi*), pozdní spis z doby po uklidnění sociálních bouří; *Velitel jízdy* (Ἱππάρχικος, *Hipparchikos*); *O umění jezdeckém* (Περὶ ἵππικῆς, *Peri hippikés*).

III. Spisy ‘sókratovské’: *Vzpomínky na Sókrata* (Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους, *Apomnémoneumata Sókratús*, 4 kn.); *O hospodaření* (Οἰκονομικός, *Oikonomikos*), dílo zaměřené také odborně technicky; *Hostina* (Συμπόσιον, *Symposion*), *Obrana Sókratova* (Ἀπολογία Σωκράτους, *Apologiá Sókratús*).

Nejisté je Xenofóntovo autorství spisu *O lovu* (Κυνηγητικός, *Kynégetikos*).

Kritiás a Thérámenés. Zastupovali onu část “panstva”, která se s demokracií nikdy nesmířila a vždy – tu více, tu méně důsledně – se držela v pozadí veřejného života. Ne všichni byli tak důslední jako Antifón, který se nikdy neobjevil ani na řečnické tribuně, ani před soudním tribunálem; jiní spíš osvědčili úhořovitost Kritiovu, jako když podal návrh usnesení, které by Alkibiádovi umožnilo návrat z vyhnanství.¹

Všichni se však snažili prosadit takový druh státního uspořádání, o němž se domnívali, že se blíží spartskému vzoru. Omezili politická práva na úzkou, vybranou vrstvu občanů, kteří by jako jediní směli nosit zbraň, podobně jako tomu bylo ve Spartě: proto též výbor třiceti oligarchů zhotovil seznam takovéhoto 3 000 plnoprávných občanů. Snížili počet athénských obyvatel: prameny souhlasně hovoří o masovém vystěhovávání lidu (dému). Zaútočili na vrstvu majetných, včetně v Athénách usídlených cizinců (metoiků), protože tato vrstva demokratické zřízení tu otevřeně, tu jen skrytým souhlasem podporovala.

2. Xenofón v občanské válce

Bylo by nepřesné se domnívat, že všichni příznivci nových poměrů vědomě zdůvodňovali své jednání ideologicky. Rozhodující v tomto směru byl

Xenofón

¹ Thérámenés to Kritiovi připomene, když mezi nimi propuknou rozmlísky: “Vždyť já právě jako ty jsme již často promluvili a mnoho vykonali, abychom získali veřejnou přizeň” (*Řecké dějiny*, II, 3,15).

vliv Kritiův a dalších, kdo se nad problémem “ústavního uspořádání” zamýšleli již dříve.² Ale bylo by rovněž nepřesné připisovat veškerá rozhodnutí vlády třiceti pouze Kritiovi, neboť i po jeho smrti u Múnýchie, kde padl v ozbrojené srážce s Thrasybúlovými stoupenci (prosinec 404 – leden 403 př. n. l.), vláda nadále sleduje politickou linii, kterou vytyčil.

Úloha jezdců v občanském střetu

Oporu vlády třiceti představovali athénští jezdcí. O jejich odporu vůči Kleónovu demokratickému radikalismu víme již z Aristofana. Mezi 3 000 plnoprávními občany právě těchto 1 000 bohatých a po zuby ozbrojených elitních bojovníků patřilo k nejhrolivějším. Rekrutovali se ze dvou nejbohatších občanských tříd (*euporótatoi*). Sami si na své náklady opatrovali koně a výzbroj a jako zvláštní stálá jednotka tvořili ozbrojenou pohotovost i v době míru. Takový vojenský sbor se svým původem a složením nejvíce blížil spartskému vojsku. Xenofón byl jedním z jeho členů a své velké celoživotní vášni – totiž službě v jezdeckém oddíle – věnoval dva odborné spisy, svědčící o jeho způsobilosti a zkušenosti: *O umění jezdeckém* a *Velitel jízdy*. Proto i Xenofónovo vyličení událostí za vlády třiceti tyranů je vlastně jakýmsi deníkem tohoto vládního jezdeckého sboru (*Řecké dějiny*, II, 3, 11 – II, 4, 43).

O jezdcích tu zaznamenává i ty největší podrobnosti: že “*pacholci hlučně hřebelcovali koně*” (II, 4, 6),³ že v prvních ozbrojených srážkách s Thrasybúlem padl jezdec Níkostratos, přezdívaný “Krasavec” (II, 4, 46); že po pádu Peiraiea do povstaleckých rukou “*jezdci obsadili Odeion s koňmi i štíty a v noci hlídkovali*” (II, 4, 24); že během jednoho výpadu Lýsimachos, jeden z obou hipparchů, sřal hlavu několika venkovanům, “*ačkoliv úpěnlivě prosili o milost a ačkoliv mnozí jezdcí byli tímto jednáním pobouřeni*” (II, 4, 26); že na oplátku zase Thrasybúlovi stoupenci “*popravili jezdce Kallistrata z říše Leontis, jehož zajali na venkově*” (II, 4, 27), atd. Z obou hipparchů, kteří se spolupodíleli na činnosti vlády třiceti, jmenuje Xenofón pouze jednoho – Lýsimacha – a takřka udavačsky mu připisuje ty nejhorší násilnosti, počínaje zatčením eleusínských občanů a ubitím bezbranných venkovanů konče (“*velitel jízdy Lýsimachos je stal*”, II, 4, 26).

Konec tyranie třiceti

Po několikaměsíční občanské válce se o uklidnění zasloužil spartský král Pausaniás, kterému Xenofón vyčítá, že “*záviděl Lýsandrovi*” (II, 4, 29) a že byl tajně Thrasybúlovi “*příznivě nakloněn*” (II, 4, 31). Samotné usmíření, známá ‘amnestie’ z r. 403 př. n. l., stanovilo, že se stoupenci vlády třiceti stáhnou do Eleusíny a že Athény případnou demokratům. Attika se tak rozdělila na dva státy. V Eleusíně se soustředili všichni skalní stoupenci oligarchie, a to i proto, že jeden z článků aktu smíření amnestii odpíral “*každému, kdo vlastní rukou někoho zabil nebo zranil*” (Aristotelés, *Athénská ústava*, 39, 5). Tento kompromis trval několik let, než se po Athénách rozšířila poplašná zpráva, že zbylí stoupenci vlády třiceti najímají “*žoldnéře*”. Proti

² Vyzvednout je zde nutno především Kritia, autora veršem i prózou sepsaných *Ústav – Lakedaimoňanů, Athéňanů, Thessalů*.

³ Protože hlučnost tuto činnost vždy provází, jak Xenofón vysvětluje v díle *O umění jezdeckém* (5, 1).

Eleusíně byl pak podniknut útok, oligarchičtí vůdcové byli vyzváni k rozhovorům a – jak prozrazuje Xenofón – zrádně ubiti (II, 4,43). Tyto podrobnosti nenajdeme vyličený u žádného jiného autora než u Xenofóna. V ničem přitom nezakrývá ohavnost tohoto skutku, spáchaného stoupenci demokracie, tak jako již předtím neopomněl poukázat na Thrasybúlovy vojenské neúspěchy a zdůraznit, že za své ‘vítězství’ vděčí demokraté jen Pausaniově přízni. Když byli poslední oligarchové takto usmrceni, znovu se obnovilo ujednání o smíření. Nicméně jezdcí, kteří předtím sloužili vládě třiceti, zůstali v nepřízni a nechyběla snaha se jich zbavit. Když na podzim r. 400 př. n. l. požádala Sparta, aby její výpravu do Malé Asie Athény podpořily sborem 300 jezdců, shromáždění lidu bez sebemenšího zaváhání vyslalo právě 300 z těch “občanů, kteří sloužili v jízdě již za vlády třiceti oligarchů, poněvadž soudili,” jak upřesňuje Xenofón (*Řecké dějiny*, III, 1,4), “že pro lid bude prospěšné, budou-li vzdáleni od veřejného života a zahynou-li na výpravě.” Lýsimachos, velitel jízdy, o němž se Xenofón v neblahé souvislosti zmiňuje, byl později žalován před soudem za vydírání (Ísokratés, XVIII, 7). Když se o několik let nato ocitne před soudem další z nich – Mantitheos –, protože za vlády třiceti oligarchů sloužil u jezdců (Lýsiás, řeč č. 16), lopotně se brání, že se jeho jméno na seznam dostalo omylem.

3. Xenofón opouští Athény

Za této nové situace učiní Xenofón své nejznámější a ve svých důsledcích nejpłodnější životní rozhodnutí: přijímá Proxenovo pozvání a vstupuje mezi žoldnéře, které v Boiótii a Attice za Kýrovy prostředky Proxenos verbuje pro jakousi tajemnou výpravu. Ta, jak se později ukázalo, mířila do srdce perské říše a byla součástí dynastického sporu mezi Kýrem a jeho bratrem Artaxerxem. Kýros tímto způsobem najímal žoldnéře – oněch později proslavených “deset tisíc” – po celém Řecku.⁴ Od samotného Xenofóna víme, jak vhod mu Proxenovo pozvání přišlo. Konečně Xenofón nebyl zdaleka jediný z jezdců sloužících kdysi třiceti oligarchům, kdo se pro Kýrovu výpravu rozhodl: velitelem jezdeckta “deseti tisíc” byl rovněž athénský jezdec – Lykios, syn známého oligarchy Polystrata (*Anabasis*, III, 3,20), který zastával důležité úřady již v oligarchické vládě čtyř set. Z jedné řeči uchované v souboru řečí Lýsiových (č. 20: *Pro Polystrata*) víme, že právě Polystratova rodina patřila k jezdeckým rodinám orientovaným oligarchicky a prospartsky.

Nejprve ovšem Xenofón zašel za Sókratem požádat o radu. Uvedl ho tím však jen do velkých rozpaků: vždyť takto se Xenofón chystá podpořit Kýra, starého nepřítel Athén, který Lýsandrovi poskytl peníze na válečnou flotilu a umožnil mu, aby na moři Athény pokořil – tím mohl Xenofón jen vzbudit veřejnou nevoli. Ať se tedy raději obrátí o radu na delfského Apollóna.

**Vstup
do sboru
Kýrových
žoldnéřů**

⁴ Je možné, že překroucením této skutečnosti právě vznikl onen rozruch, že v Eleusíně “se najímají žoldnéři”.

Odsouzen
k vyhnanství

Xenofón nakonec Sókratovy výhrady obešel Istí: věštinry se otázal, kterým bohům má obětovat, aby mu dopřáli šťastnou cestu (*Anabasis*, III, 1,4-8), a odplul z Athén – navždy. Dva roky nato, když ještě dlel v Malé Asii, ho dostihla zpráva, že byl odsouzen k vyhnanství (*Anabasis*, VII, 7,57). Zůstal tedy v Malé Asii a vstoupil do služeb Spartána Thibróna, kterému právě Athéňané s takovou ochotou ‘darovali’ 300 jezdců, aby se zbavili těch, kdo předtím sloužili třiceti oligarchům.

Již během návratu “deseti tisíc” je patrné, že Xenofón neustále hledá jakoukoliv záminku a že to s úmyslem vrátit se do Athén nemíní vážně. Ve chvíli, kdy jsou žoldnéři již zpět v bezpečí, on se raději pouští do dalších dobrodružství. Do války mezi loupeživými thráckými králi pak s sebou zahazuje dobrou polovinu z původního řeckého sboru. Už před formálním vynešením rozsudku jasně chápal, že cesta domů je mu zapovězena. Některé souvislosti jsou totiž velmi výmluvné: Athény opouští r. 401 př. n. l., právě když se hrouť jepičí ‘eleusínský stát’, kam se s největší pravděpodobností uchýlil r. 403 př. n. l. po skončení občanské války. A poněvadž vyhnanstvím se obvykle trestaly hrdelní zločiny, je možno se domýšlet, že Xenofónovo odsouzení souviselo snad s něčím, co se přihodilo za občanských rozbrojů, když sloužil v jezdecku vlády třiceti oligarchů. Na druhé straně dohoda z r. 403 př. n. l. vylučuje z amnestie každého, “kdo vlastní rukou někoho zabil nebo zranil”, a o jezdcích bylo všeobecně známo, že patřili k nejsurovějším vykonavatelům rozsudků smrti, jež oligarchická vláda vynášela, a že některé jejich činy se vyznačovaly naprosto svévolnou brutalitou (tu Xenofón pokaždé připisuje na vrub druhému z hipparchů – Lýsimachovi). Vše nasvědčuje tomu, že Xenofónovo vyhnanství snad souvisí s násilnostmi, jež jezdci napáchali.

4. Výprava do Asie

V Kýrově
družině.
Kúnaxa

Opustit rodnou obec a vydat se do Asie za perským princem znamenalo pro athénskeho jezdce velké životní rozhodnutí. Není vyloučeno, že na jeho počátku byla též touha po radikální změně. Xenofón dostihl Proxena a Kýra až uprostřed Malé Asie v lýdských Sardách. Záhy mu bylo jasné, že za cíl své výpravy si podnikavý Kýros nevybral Pisidii, nýbrž trůn svého bratra Artaxerxa. Nicméně Xenofón vytrval v rozhodnutí, že se v žádném případě nevrátí. Až do Kúnax však zaujal zvláštní postoj soukromého účastníka, nejsa “vojevůdcem, ani setníkem, ani vojákem” (III, 1,4), ale spíše jakýmsi ‘novinářem-zpravodajem’.

Ztřeštěný úmysl táhnout do srdce Asie a tam, v mytické Babylónii, zbavit perského krále trůnu vystavil athénskeho jezdce jiným rozměrům skutečnosti. Bájilo se o králově vojsku čítajícím více než milión dvě stě tisíc mužů (I, 7,11) a hned se vybavovala vzpomínka na Hérodota a na jeho líčení nepřeborných Xerxových zástupů, které se nakonec roztržily o nepatrné armády řeckých obcí. Řečtí žoldnéři, s nimiž se Xenofón sžil, se cítili jádrem Kýrovy armády. Jenže tentokrát byl výsledek zcela jiný než v hrdinných hérodotovských bitvách – mnohem prozaičtější. U Kúnax, na samém prahu

Babylónie, žoldníci na svém úseku bitevního pole sice zvítězili, ale to v ničem neovlivnilo celkový osud bitvy. Kýrovi, který se na krále vrhl se zvoláním: “*Vidím ho!*” (I, 8,26: τὸν ἄνδρα ὄρω, *ton andra horó*), se podařilo bratra poranit, leč sám byl zasažen nepřátelským vojákem a padl. Jeho stoupeneci se rozutekli anebo vzdali, řecký tábor byl vypleněn. Ohromné masy, které se v mezopotamské nížině srazily, se náhle propadly do nesmírného okolního prostoru a zmizely Řekům z dohledu. Úchvatné Xenofóntovo líčení tu působí až přízračně: nepřítel jako by kouzlem zmizel a řečtí žoldníci, náhle osamělí, bez přátel i nepřátel, si nejsou zcela jisti, zda zvítězili, nebo prohráli. Nic takového dosud v Řecku nikdy nepoznali: v úporných, ale nevelkých bitkách tam vždy proti sobě stálo nanejvýš několik tisíc, ne-li pouze stovek mužů. Nic dobrého jim nevěstí ani vypleněný tábor (I, 10,18), kde vyhladovělí, avšak o svém vítězství přesvědčení vojáci přecházejí nejistou noc. Zde končí první kniha *Anabase*. Je to svého druhu zápisník, v němž den po dni Xenofón vylíčí odysseu řeckých žoldníků.

S úvodem druhé knihy nastává postupné uvědomování si důsledků bitvy vybojované předchozího dne. Situace se vyjasňuje až ve sledu jednotlivých setkání. Nejprve přichází přátelsky nakloněný satrapa Proklés a oznamuje Řekům Kýrovu smrt. Pak už jsou na řadě vyslanci vítěze. Paradoxnost celé situace se náhle vyjevuje v okamžiku, kdy se řečtí žoldníci pouštějí do debaty s Artaxerxovým a Tissafernovým poslem Falínem, který je řeckého původu, a ptou se, zda skutečně bitvu prohráli a mají se vzdát (II, 1,7-23). Vzdorných protivníků se Tissafernés rozhodne zbavit úskokem. Jde o zcela běžnou léčku: nabídnout jednání a zradou se zmocnit nepřátelských velitelů (II, 5,32). Tím ale žoldněřské armádě hlavu nesrazí. Právě zde, na počátku třetí knihy, vstupuje na scénu Xenofón, hlavní postava úzkostné noci a dramatické, až homérsky laděné válečné porady (III, 1,4-47), kdy si jednotky zvolí své nové velitele a sám Xenofón se z ‘novináře-zpravodaje’ proměňuje v jednoho z vůdců. Noví velitelé, nad nimiž ční – ač to Xenofón neříká výslovně – autorita Spartana Cheirisofa, společně řídí obtížný ústup. Desetitisícová armáda se vydává pustou mezopotamskou krajinou, stoupá ledovými horami Arménie a Kavkazu, probíjí se územím více či méně nepřátelských a řeckým zvyklostem vzdálených národů – Kardúchů, Arménů, Taochů, Kolchů, až konečně spatří moře (IV, 7,24) a dosahuje černomořského pobřeží.

Ústup

Na konci čtvrté knihy by se mohlo zdát, že příchodem do Trapezúntu v zemi Kolchů skončily řeckým dobrodruhům, a tedy i Xenofóntovi, veškeré útrapy a že už potřebují jen lodi, aby se co nejrychleji rozjeli do svých domovských obcí. Místo toho se otevírá nová a spleťitá pouť, jejíž vylíčení v páté knize uvozuje zcela autobiograficky laděná ‘střední předmluva’ (V, 3,7-13). V Trapezúntu se čekání na lodi, které Cheirisofos slíbil obstarat, dlouho protahuje a nespokojenost se šíří. Opakovaně se naznačuje podezření, že Xenofón má snad v úmyslu založit kolonii (VI, 4,14): ostatně sám Xenofón v textu rozsévá náznaky, které podobné pověsti potvrzují, např. hned v páté knize, když poznamenává, že by “*považoval za správné, aby rozšířil území i moc Řecka tím, že s nimi [vojáky] založí [u Pohostinného moře] město*” (V, 6,15; jedná se o nynější Černé moře).

Nalodí se nakonec jen část vojska, ostatní postupují pobřežím. Jednotlivé etapy se neobejdou bez ozbrojených srážek, plenění, nejrůznějších obtíží a narychlo dojednaných spojenectví. Cesta však vede stále vpřed: Kerasús, Kotýóra, Sinópe, Paflagonie, Chrysopolis, Byzantion. Teprve v Byzantiu se žoldnéři cítí jako na řeckém území. "[Je to] *první řecké město, do kterého jsme přišli,*" vyhláší Xenofón před shromážděnými vojáky (VII, 1,29). Již předtím – v Hérakleii (VI, 2) – vzala za své do té doby jen s námahou udržovaná celistvosť armády: rozpad vojska na tři části však ještě zvýšil obtíže a vzniklo nebezpečí, že žoldnéři neodolají útoku bíthýnských obyvatel a Farnabazových sborů (VI, 4-5).

V nových službách

V Byzantiu se žoldnéři – a Xenofón obzvláště – stávají předmětem sporů mezi spartskými veliteli a dochází k dalšímu, zcela nečekanému obratu: až na Neóna a jeho muže, kteří následují Cheirisofa, se na Xenofóntův popud Řekové dávají najmout do služeb thráckého knížete Seutha. Mají mu pomoci v zápase proti stejným knížecím psancům jako on sám a vybojovat mu zpět jeho vlastní území (VII, 2). Seuthés hodně slibuje, pořádá hostiny, ale place ní vázne. Když nakonec své království získá zpět, místo peněz, které nemá, nabízí dobytek. Takové barbarské způsoby vojáky jen rozdráždí a do rostoucí nespokojenosti pak vpadá nenadálá žádost: Thibrón, spartský velitel vyslaný do Malé Asie k boji proti Farnabazovi, nabízí řeckým žoldněřům, aby vstoupili pod jeho velení. Právě včas, neboť beztak už nevědí, co se Seuthovým dobytí počít. Seuthés a jeho svět Xenofóna sice jistým způsobem přitahují, ale v nastalé situaci se rozhodne raději rychle uspokojit přání svých mužů. Z Thrákie se tak již poněkud ztenčená a otrhaná armáda přepravuje zpět do Malé Asie a v Pergamu přechází pod Thibrónovo velení (VII, 8,24).

Syrákúsan Themistogenés

Tento příběh, v němž se Xenofónova osobnost v dovedně stupňovaných dávkách postupně posunuje do popředí tak, aby nakonec vynikla rozhodnost a nezávislost, s jakou se vypořádává s dotěrnými a poručnickými Spartany, Xenofón uveřejnil pod pseudonymem Themistogenés Syrákúský (*Řecké dějiny*, III, 1,2). Že se jednalo o pseudonym, bylo jasné nejen Plútarchovi (*O slavných Athéňanech*, 345e), ale vědělo se to patrně již mnohem dříve. Je těžké s jistotou určit důvod, proč Xenofón pseudonymu užil. Snad proto, že knihu sepsal jako vyhnanec, ale možná také vytušil, že daleko více tak vynikne sebeospravedlňující síla celého příběhu. Neboť *Anabasis* není nic jiného než rozsáhlá vlastenecká sebeobrana muže odsouzeného do vyhnanství, který hledá a nalézá spásu a slávu v nebezpečném žoldněřském dobrodružství. Proto se v závěru Xenofón odvážně dotýká i závažných dějinně politických témat, např. v rozsáhlém nástinu peloponnéské války, kdy se veřejnou řečí obrací ke svým vojákům (VII, 1,26-27). Jeho vojáci mu tehdy zřejmě věnovali jen málo pozornosti, neboť bezprostřední hmotné zájmy a holé živobytí se jich dotýkaly mnohem více.

5. Návrat do Řeka a závěr života

Od příchodu do Sinópy (VI, 1) Xenofónova váha u vojska neustále vzrůstala. Právě jemu – ještě dříve než Spartanu Cheirisofovi – nabídli vojá-

ci vrchní velení. Vrchním velitelem se však stane až v Thrákii při vojenské výpravě v Seuthových službách. A jako “velitel Kýrovců” (Κυρεῖου, *Kýreioi*, tj. žoldnéři vstoupivší do Kýrových služeb) předá pak svou armádu Thibrónovi. V Malé Asii však u spartského nebo spojeneckého vojska zůstane nadále, nejprve u Derkylida, později u Agésiláa, a účastní se vítězného tažení proti Tissafernovi (396-394 př. n. l.).

**Agésiláos
a návrat
do Řecka**

V králi Agésiláovi Xenofón konečně našel onen pevný opěrný bod, jež předtím marně hledal u Kýra, a trvale k němu přilnul. S ním se také vrací do Řecka r. 394 př. n. l., když je král nucen podpořit spartské síly v korintské válce, zatímco u Knidu Konón ničí spartské loďstvo (zpráva o porážce se k Agésiláovi dostane během návratu do Řecka). Při spartském králi pak stojí Xenofón u Koróneie a bojuje proti Athéňanům. Z tohoto faktu a také ze zprávy Diogena Láertia (II, 51), že byl Xenofón odsouzen za “stranění Spartě”, vychází současná domněnka, že právě Xenofónova přítomnost u Koróneie na spartské straně zapříčinila jeho odsouzení do vyhnanství.

Po návratu do Řecka, kde Agésiláos věrnému příteli a spolupracovníku odměnou daroval dům a statek v élidském Skillúntu (sám Xenofón se o tom zmiňuje ve ‘střední předmluvě’ *Anabase*), se příběh Xenofónova života stává příběhem již zcela soukromým. Co o něm víme, za to vděčíme skromnému a nevzletnému životopisu Diogenovu. Ten uvádí některé důležité životopisné údaje a dovoluje nám tak postoupit až k těm nejlepším pramenům, jako je Deinarchova řeč proti stejnojmennému Xenofónovu synovi. Co se literárních údajů týče, čerpá Diogenés z Démétria z Magnésie, který žil v době Ciceronově. Z pramenů, jež měl k dispozici, Démétrios uvedl zprávu o tom, že Xenofón “vydal neuveřejněný Thúkýdidův rukopis, ačkoliv si jej mohl přivlastnit” (Diogenés Láertios, II, 57). Odtud tedy víme o spojitosti mezi oběma spisy. Od Deinarcha zase pocházejí podrobnosti o soukromém životě: jména Xenofónových synů a jeho ženy, otroci darovaní spartskými přáteli, útěk ze Skillúntu, když se po thébském vítězství u Leukter r. 371 př. n. l. zhroutilo spartské panství nad Peloponnésem, příchod Xenofóna, jeho synů a hloučku sloužících nejprve do élidského Leprea a odtud do Korintu (kde žil Deinarchos).

Jelikož Xenofónovi synové bojovali v bitvě u Mantineie (r. 362 př. n. l.) v řadách athénské jízdy, usuzuje se, že rozsudek o otcově vyhnanství musel být mezitím již odvolán. O datu odvolání existují četné domněnky, vycházející z předpokladu, že Xenofón byl odsouzen na základě obžaloby pro “stranění Spartě” (zřejmě v bitvě u Koróneie, kde stál na Agésiláově straně), a tak pro datum odvolání rozsudku se považuje za rozhodující vývoj athénsko-spartských vztahů v období mezi bitvami u Koróneie a Mantineie. V případě osudů jednotlivců však lze jen stěží brát za průkazné kritérium vývoj celkové politické situace, zvláště pak pro toto období, které se zdaleka nevyznačuje takovou přímočarostí a tak zjednodušující polaritou jako období peloponnéské války.

**Odvolání
rozsudku
o vyhnanství**

Po odvolání rozsudku přestal být Xenofón vyhnanecem, nezdá se však, že by se pak usídlil znovu v Athénách, alespoň pramenná tradice ho až do jeho smrti umísťuje na Peloponnésos. Ať tomu bylo jakkoliv, od jisté doby jsou mu v Athénách prokazovány pocty, jak o tom svědčí nesčetné oslavné řeči

(*enkómia*) na jeho syna Grylla, který padl u Mantineie (Eforos, frg. 85 Jacoby), složené proto, "aby se dostalo zadostiučinění otci" (Aristotelés, frg. 68 Rose). Jestliže by se dvacetileté vyhnanství, o němž se hovoří ve 'druhé předmluvě' Thúkýdidova díla, týkalo Xenofóna, dovolilo by nám to klást odvolání vyhnanství poměrně přesně do r. 380/79 př. n. l. Ve zmíněné 'druhé předmluvě' se ovšem nic neříká o návratu z vyhnanství do Athén, nýbrž jen o zrušení statusu vyhnance.

Datum úmrtí O závěru Xenofónova života se životopisné prameny shodují pouze v tom, že se dožil "velmi vysokého věku". V dalším se však výrazně rozcházejí a uváděná data úmrtí, často málo důvěryhodná, oscilují kolem r. 360 př. n. l. (to je dvojnásobek věku *akmé* – čtyřicátin, jež se obvykle kladou do roku bitvy u Kúnax) a kolem r. 362 př. n. l. (neboť tímto rokem končí *Řecké dějiny*). Nejjistější údaje lze jako obvykle nalézt v samotném textu: Xenofón se tu zmiňuje o Tisifonově vládě ve Ferách (*Řecké dějiny*, VI, 4,37). Tato část musela tedy být napsána až po r. 357 př. n. l.

6. Xenofónův "deník"

Anabasis jako deník Xenofónovo dílo se výrazně podobá deníku. Lze dokonce říci, že právě forma osobního deníku, ono bezprostřední zaznamenávání věcí viděných a slyšených, zcela přirozeně vyhovuje jeho způsobu myšlení. To platí nejen o jeho pracích dějepisných, ale zčásti i o jeho spisech sókratovských. Výraz "deník" zde samozřejmě používáme v poněkud posunutém významu, neboť v Xenofónově případě ono více či méně soustavné zaznamenávání živých událostí vždy vyústuje v přepracování do konečné podoby, byť i s odstupem několika let. Jinak si totiž nelze představit, jak by byl Xenofón vůbec schopen shromáždit tak nesmírné množství podrobných a téměř každodenních údajů, jimiž je přesyceno např. líčení dobrodružství řeckých žoldnéřů v *Anabasi*. Jak již upozornil italský básník Leopardi, je právě tato "deníková či záznamníková" povaha *Anabase* zdrojem kronikářských a číselných údajů ("den po dni zaznamenává trasu pochodu a počítá parasangy")⁵ a ze stejného důvodu "se dílo uzavírá celkovým výčtem neboli součtem dní, pochodových vzdáleností, národů atd. a tento výčet je zcela nezávislý na celkovém skloubení díla". Tento cenný závěrečný výčet, který bývá od 19. století odmítán jako nepůvodní, pozdější dodatek, Leopardi považoval zcela právem za autentický.

Anabasis a Hellénika Deník započatý *Anabasi* pokračuje *Řeckými dějinami (Hellénika)*. Ty se ve své konečné podobě skládají ze tří částí: 1. z 'dodatku' k Thúkýdidovi (I – II, 3,10), který ve starší rukopisné tradici nese ještě původní název *Paralipomena*; 2. ze zprávy o vládě třiceti oligarchů, či lépe řečeno, z deníku jízdního oddílu vlády třiceti (II, 3,11 – II, 4,43, viz str. 298); 3. z vylíčení politických a vojenských událostí v řeckých obcích, počínajícího vojenským tažením spartských velitelů v Malé Asii (III, 1,3 – VII). Až na 'dodatek'

⁵ 1 parasangés = 5,5 km.

k Thúkýdidovi, jenž vychází z toho, co shromáždil Thúkýdidés, se tu jako v *Anabasi* jedná o přepis zkušeností přímého pozorovatele: Xenofón vypsal to, co sám zažil a čím prošel nejprve jako jezdec za vlády třiceti, pak po boku Kýra Mladšího a na ústupu Malou Asií, potom v Thrákii a znovu v Malé Asii a konečně ve službách spartských velitelů a samotného Agésiláa.

První úsek tedy tvoří vydání Thúkýdidova rukopisu, který se mu dostal do rukou. Následují události vylíčené již v *Anabasi*, a proto na ně *Řecké dějiny* jen krátce odkazují (III, 1,1-2) i s dodatečným odhalením, že je sepsal "*Syrákúsan Themistogenés*", což je Xenofóntův pseudonym. Počátek 3. knihy *Řeckých dějin* a závěr *Anabase* jsou přitom dokonale propojeny. V *Řeckých dějinách* (III, 1,6) se vypráví, jak Thibrón očekává příchod "Kýrovců" a teprve potom zahajuje výpravu proti Tissafernovi. Co tomu předchází, je zase vylíčeno v *Anabasi*, kde Thibrón nabízí "Kýrovcům", aby vstoupili do jeho služeb, a oni přijímají (VII, 6,1).

Proto se také o "Kýrovcích", o paměťhodných slovech jejich velitele a o jejich rozhodujícím přínosu k úspěchu spartské výpravy hovoří ještě na dalších místech 3. knihy *Řeckých dějin*, ačkoliv je na pováženu, jaký význam vůbec mohlo mít pro všeobecný přehled řecké politiky další sledování osudů této malé skupiny žoldněřů, navíc již zcela pohlcené uvnitř vojska velmocenské Sparty, jež je zde hlavním hybatelem dějin. Jediný možný význam vyplývá z toho, že jedním ze žoldněřů byl právě Xenofón, který takto jen pokračoval ve své úloze vypravěče. Zato návaznost mezi 2. a 3. knihou *Řeckých dějin* se zdá velice volná, je zde dokonce přerývka několika let (403-399 př. n. l.), kterou jen povšechně v závěru 2. knihy zaplňuje několik vět připomínajících zrádné zajetí a ubití oligarchických vůdců a dále pár vět o období 403-401 př. n. l. Vylíčení událostí let 401-399 př. n. l. pak nahrazuje jen kratičké shrnutí *Anabase* v úvodu 3. knihy.

Je tudíž do jisté míry jasné, že když se Xenofón rozhodl sepsat *Řecké dějiny*, narouboval deník jízdní jednotky třiceti oligarchů za 'dodatek' k Thúkýdidovi a před úryvek 'zápisníku' o cestě "deseti tisíc", a to právě před onen úryvek, kde se ve světle velké politiky žoldněři mohli jevit již nikoliv jako osamělí a zoufalí lapkové, ale jako důstojná součást *Řeckých dějin*. Z podobných důvodů také deník jízdní jednotky za vlády třiceti zcela samozřejmě končí odchodem zbylých oligarchů do Eleusíny: až na léčku r. 401 př. n. l. tu nemá totiž Xenofón nic, co by o následujících dvou letech uvedl. Ani se tedy nesnaží toto období nějak převyprávět a pouze vzájemně propojí části již hotové.

Tímto způsobem se Xenofóntův dlouhý deník rozlomil do dvou zcela rozdílných děl, z nichž tomu druhému – *Řeckým dějinám* – se dostalo té výsady, že p o l o ž i l y z á k l a d historiografickému žánru. Stalo se tak navzdory jejich nesourodosti a jejich "deníkovému" původu, který nedovoluje – jak už to je u deníku charakteristické – širší záběr, než je zachycení autorova bezprostředního náhledu, a také navzdory četným hluchým místům, jež se autor vlastně ani nesnaží zaplnit. Xenofóntovy *Řecké dějiny* (lépe řečeno dějiny řeckých států z hlediska jejich vzájemných a na hegemonii založených vztahů) tak vytvořily jakýsi vzor pro řadu následovníků. Na jejich počátku však stojí vydání Thúkýdidova rukopisu, tedy díla původně zaměřeného čistě m o n o g r a f i c k y . To však, vyrůstajíc jaksi ze sebe sama, postupně ztrácelo svou původní monografickou povahu a proti počátečnímu

a Kritiovi se tu pak výslovně uvádí, že vstoupili do politiky až poté, co se od Sókrata odtrhli. “*Já rozhodně nechci omlouvat zlo, které v obci napáchali,*” píše Xenofón (I, 2,13) a soustavně pak obě osobnosti staví vedle sebe ve výčtu jejich společných ctižádostivých cílů a záměrů (podmět je v textu ve dvojném čísle). Takto jsou tedy oba politici vyděleni a Xenofón může přejít k postavám kladným, uváděje do rozmluv se Sókratem osobnosti, jako jsou Kritiův příbuzný Glaukón nebo Charmidés, jenž podobně jako Kritiás padl v bojích proti Thrasybúlovi (*Řecké dějiny*, II, 4,19). Neprůbojného Charmida, stranícího se veřejného vystupování, Sókratés dokonce k politické činnosti pobízí a ponouká ho, aby se postavil davu a vystoupil ve sněmu (III, 7). Tímto způsobem tedy Xenofón nárokuje ospravedlnění oné skupiny kolem Sókrata, kam patřil jak Periklés Mladší, tak nejvýraznější stoupenci vlády třiceti oligarchů.

Ve spisu tudíž převládá téma Sókratova vztahu k politice a politikům, hlavně k těm, kteří byli “na obtíž”: to je případ stoupců vlády třiceti a jejich přátel. Autor přitom uvádí podrobnosti, jež nenajdeme v žádném jiném prameni: např. že těmi dvěma, kdo ve vládě třiceti oligarchů byli pověřeni vypracováním nového právního řádu (tzv. *nomothetai*), byli Kritiás a Chariklés a že jedním z prvních kroků těchto nomothetů byl “*zákaz vyučovat umění řečnickému*” (I, 2,31). Xenofón toto zákonné opatření interpretuje jako protisókratovské a od Sókratova nesouhlasu s tímto opatřením pak nechává odvíjet spor mezi ním a oligarchy.⁶ Je zajímavé, že když chce Xenofón ozřejmit nesoulad mezi Sókratem a Kritiem, který se chopil moci, vysvětluje Kritiovu zaujatost vůči Sókratovi osobní záští pramenící z toho, že mu Sókratés přede všemi vytkl veřejně projevenou milostnou vášeň ke krásnému chlapci Euthydémovi. Sókratés se tehdy vyjádřil velmi pohrdavě a navíc veřejně: dokonce přímo před Euthydémem Kritiovi vyčetl, že má “*prasečí chutě, když touží drbat se o Euthydéma jako selata o kámen*” (I, 2,30). Kritia to rozhněvalo a v okamžiku, kdy se stal mocným, pak jeho zášť propukla naplno. Takové lechtivé vysvětlení (tj. milostnou vášní – *erótika pathémata*) závažné události politické povahy připomíná Thúkýdidovu digresi o skutečné pohnutce tyranobijců Harmodia a Aristogeitona (Thúkýdídés, VI, 54).

Konečně rozhovor mezi Kritiem a Charikleem na jedné a Sókratem na druhé straně je rozhodující i v jiném směru. Zřetelně totiž vymezuje, v čem se názory Sókratovy a názory oligarchických nomothetů rozcházejí: rozdíl je nikoliv v cíli, ale ve způsobu prosazování. A poněvadž víme, že Sókratés se stal obětí nikoliv vlády oligarchické, nýbrž obnoveného demokratického zřízení, závěr Xenofóntových *Vzpomínek na Sókrata* se sám nabízí: jde o velice obratné přehodnocení celého okruhu osob, které si v sobě nesly ‘náказu’ zkušenosti s politikou třiceti oligarchů. Jde ale též o nevyslovenou, přesto však zřetelnou obžalobu nové demokratické vlády. Nezapomeňme, že právě této vládě vděčil Xenofón za svůj úděl psance.

Sókratés

⁶ Xenofón naopak opomíná příběh Leonta ze Salamíny, kterého oslavil v *Obraně Sókratově* Platón (viz str. 435).

8. O hospodaření (Oikonomikos)

Oslava práce

Aristippos

Jedno z obvinění, která vznesl Polykratés proti Sókratovi, se týkalo jeho velebení práce. Sókratés totiž neváhal sáhnout i k méně vzletným výrokům některých básníků – např. ke 311. verši Hésiodových *Práci a dní* (“*Práce, ta není k necti; to zahálka přináší hanbu*”) –, aby ospravedlnil jakoukoliv, třeba i “nízkou” práci. O práci pojednává jedna z klíčových pasáží *Vzpomínek na Sókrata* – příběh Héraklea na rozcestí (II, 1,20-34). Zde se pak od hésiodovského kontextu (*Práce a dny*, v. 288) přímo odvíjí polemika proti hédonismu Aristippa z Kyrény. Polykratova žaloba bezpochyby tlumočí roztrpčení demokratických vrstev. Stojí za povšimnutí, že klade-li se něco v tomto bodě Sókratovi za vinu, je to skutečnost, že ve svém učení velebí jakoukoliv práci bez rozdílu. Z hlediska demokratických vrstev se řemeslo a vůbec práce manuální (*banausiké*), jež by byla jediným zaměstnáním, protože jediným zdrojem obživy, jeví jako odsouzení k potupné činnosti, nehodné svobodných lidí: je to útok proti svrchovanému lidu, který ovládá sněm a soudy a je za to placen z obecních peněz. Právě vliv tohoto dému se po spartském vzoru snažila vláda třiceti oligarchů vyvrátit a zničit.

Důležitost zemědělství

Z nepřátelského náhledu na městský démos vychází jedna ze základních myšlenek druhého velkého Xenofóntova sókratovského spisu *O hospodaření (Oikonomikos)*. Jedná se však zároveň i o zpětnou kritiku bývalé perikleovské strategie za peloponnéské války, kdy bylo rozhodnuto uzavřít se za hradbami i za cenu, že venkov bude ponechán v plen a venkované svěmu zoufalství. Ne náhodou zde Xenofóntův Sókratés vyzvedá rolnický stav oproti řemeslnickému (6,5-9): “[...] *souhlasně s názorem států jsme odmítli takzvané řemeslné obory (βαναυσικὸς τέχνας, banausikás technás), protože ničí tělo a oslabují duši. Za nejbezpečnější důkaz, že tomu tak je, jsme prohlásili toto: kdyby nepřátelé vpadli do země a někdo shromáždil zvlášť rolníky a zvlášť řemeslníky a pak se obojích zeptal, zda chtějí bránit zemi, nebo opustit pole a být na stráží na hradbách, tu by se podle našeho přesvědčení ti, kteří obdělávají půdu, rozhodli zem bránit, kdežto řemeslníci nepustit se do boje, ale zůstat nečinní a nevystavovat se námahám a nebezpečí, jak to odpovídá jejich výchově. Dále jsme usoudili, že nejvhodnější činností a naukou je pro člověka řádného a dobrého zemědělství, z něhož lidé získávají všechno, co potřebují k živobytí.*”

9. Ústava lakedaimonská (Lakedaimoniôn políteiá) a Kýrova výchova (Kýrú paideiá)

Vzory státního uspořádání

Své úvahy o nejlepším uspořádání státu opírá Xenofón o konkrétní politické skutečnosti. V *Ústavě lakedaimonské* je to toužebný vzor všech kritiků demokracie – Sparta. V *Kýrově výchově* zase perská říše ve svých počátcích: důraz je tu ovšem položen jednak na některé trvalé instituce, hlavně na výchovný systém, jednak se úvahy promítají na pozadí životního běhu Kýra Staršího, který za třicet let svého panování (559-529 př. n. l.) proměnil malé panství, omezené na území vlastní Persie, v rozsáhlou říši, sdružující nejrůz-

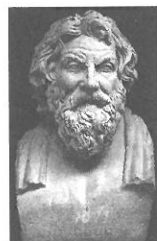
nější národy. Uvážíme-li, že ani Platónovy, ani Aristotelovy politické úvahy nikdy nepokročily za obzor městského státu, je nutno ocenit novost Xenofónova pohledu.

Že zde máme co činit s ucelenou politickou koncepcí, napoví už v úvodu obou děl vědomé opakování téže myšlenkové formulace: “Když jsem si kdysi uvědomil, že Sparta, jeden z nejméně lidnatých států, se ukázala nejmocnější a nejslavnější v Řecku, podivil jsem se, jak k tomu došlo. Potom jsem vzal v úvahu spartské zvyklosti a už jsem se nedivil” (*Ústava lakedaimonská*, 1,1); “Napadla mě jednou myšlenka, v kolika demokratických státech došlo k převratu přičiněním lidí, kteří chtěli žít raději v jiném státním zřízení než demokratickém, kolik monarchií a oligarchií bylo národy svrženo a že z těch, kdo se pokusili vládnout jako tyrani, byli někteří brzy odstraněni, kdežto jiní, jimž se podařilo udržet se u moci třeba jen krátký čas, byli obdivováni jako moudří a šťastní lidé. [...] Když jsem si to rozvážil, usoudil jsem, že pro člověka, přihlédneme-li k jeho přirozenosti, je lehčí vládnout všem ostatním živým tvorům než lidem. Pak jsem si ale vzpomněl na Peršana Kýra, který si zjednal poslušnost tak velkého množství lidí, měst a národů, a to mě donutilo změnit svůj názor a uvěřit, že vládnout lidem není nic nemožného [...]” (*Kýrova výchova*, I, 1,1-3).

Proč právě Kýros? Mezi Sókratovými žáky se zřejmě nejednalo o nic neobvyklého. Antisthenés Kýrova jména použil hned v názvu čtyř svých pojednání, z nichž patrně nejvíce se postavou Kýra Staršího zaobíral *Kýros aneb O království* (srov. Diogenés Láertios, VI, 16). Kýrova postava se ostatně objevuje již předtím v Aischylových *Peršanech*, kde Dáreiov stín v jakémsi nástinu perských dějin odsuzuje Xerxovu zpupnost (*hybris*) a vyzvedává naopak Kýrovu zdatnost (*areté*; srov. *Peršané*, v. 768-772). Ovšem Xenofónova zkušenost s perským světem nebyla ani zprostředkována, ani knižní. Utvářela se bezprostředně za jeho účasti na výpravě Kýra Mladšího a potom v Malé Asii ve vojsku spartských velitelů a pod Agésiláem. Pro postavu Kýra Staršího tu krom toho svědčil ještě jiný důvod: v dosud nedlouhé historické paměti Řeků představoval totiž Kýros tvůrce královské moci, jejíž vměšování do záležitostí svobodných řeckých obcí (*poleis*) se stalo nadlouho vlastní osou jejich dějin.

Ústředním tématem spisu je v ý c h o v a vládců a ta je, jak ještě uvidíme v jedné ukázce z *Kýrovy výchovy* (I, 2,15), ztotožněna s “politickým uspořádáním” (*politeiá*). Právě výchova se totiž stala prvořadým problémem řecké společnosti tam, kde zásada rovnosti umožnila i jedincům bez jakéhokoliv odpovídajícího vzdělání (*apaidetoí*) přístup ke státním úřadům. Tento rozpor tvoří ústřední bod úvah o politice v Athénách v 6.-4. stol. př. n. l., počínaje Theognidem, jehož básně si přednášeli aristokraté na svých hostinách, a konče *Ústavou Athéňanů*, Sókratem a Sókratovými žáky, ke kterým patřili především Platón a Xenofón.

Je samozřejmě velký rozdíl mezi řešením myšlenkově nenáročným a nekontroverzním na jedné straně a usilovným hledáním hlubších odpovědí na straně druhé. A tak zatímco do první skupiny můžeme např. zařadit návrh, aby se obnovila nadvláda těch, kdo “jsou dobře vzděláni v hudbě a tělesných cvičeních” (*Ústava Athéňanů*, 1,13), opravdoví ‘hledáči’ – jako třeba Sókra-

Antisthenés

Otázka
politické
výchovy

tés – se nespokojují s návratem zpět a neustále kladou sobě i druhým důležitou otázku: V čem by se měl politik vzdělávat? V umění mluvit a přesvědčit, jak navrhovali sofisté? Nebo se snad učit “zdatnosti”, jak se podle všeho domníval Sókratés, ponechávaje však otevřenu otázku jejího bližšího určení? Pro Xenofóna v *Ústavě lakedaimonské* je např. zdatnost jen o málo více než vojenské umění, včetně veškeré tělesné a duševní přípravy, jak to ostatně vyplývá ze samotného spartského vzdělávacího modelu Lykúrgova. Pro Platóna v *Ústavě* se zdatnost zase konkretizuje ve spojení moudrosti filozofů, nahlížejších do světa věčných idejí, se silou kasty bojovníků, s jejichž výcvikem a výchovou ostatně nemohl nesouhlasit ani Xenofón. Vždyť v *Kýrově výchově* se i sám Xenofón pokouší vytvořit uvnitř přísně řízené státní výchovy určitou syntézu výcviku ke “spravedlnosti” a “moudrosti” (I, 2,6-8) a výcviku loveckého a vojenského (I, 2,10-14). Xenofón je vůbec zaujat výchovou k velitelskému umění a projevuje se to rovněž v jiných dílech: *O hospodaření*, ve *Veliteli jízdy*, v *Anabasi* (ve známém přehledu zabitých velitelů na konci 2. knihy je jejich velitelská schopnost hlavním kritériem hodnocení) a konečně v *Kýrově výchově*, jež představuje jakési vyústění a zároveň shrnutí Xenofóntových myšlenek. Xenofón se tu dotýká nejrůznějších oblastí (výchova, politika, morálka, vojenské umění, lov, jezdeckví atd.), jimiž se jinak v ostatních jednotlivých dílech zabírá odděleně. Proto spíše než nepatrné rozdíly najdeme v *Kýrově výchově* podstatné souznění s představami o ideální výchově, jak je známe již ze spisku o Spartě. Jsou tu jenom postaveny na hlubší základ.

Odmítnutí
individualis-
tických kritérií
výchovy

Důležitým bodem diskuse se stala otázka výchovy jakožto státní instituce, tedy otázka výchovy cílené, řízené a kontrolované státem, kde by nebylo místa pro soukromí a zcela by se popírala individualistická rodinná výchova (*paideia*), v Athénách obvyklá. Ve známé Perikleově pohřební řeči cituje Thúkýdídés výhody individualistické rozmanitosti takové výchovy a výborné výsledky, jichž dosahuje i bez nadřazeného a vše kontrolujícího státního dozoru. Periklés tu říká (II, 40,2): “*Tiž lidé se dokáží starat jak o záležitosti veřejné, tak i o své vlastní, a věnují-li se jiní především svému zaměstnání, nechybí ani jim znalost politického života (τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι, τὰ πολιτικά μὲν ἐνδεῶς γνῶναι).*” A jen o něco výše (II, 39,4): “*A tak jestliže jsme ochotni podstupovat nebezpečí raději po životě v pohodlí (ῥαθυμίᾳ, ραθυμίᾳ) než po namáhavém výcviku [...], plyne z toho pro nás výhoda, že se netrápíme předem nepřijemnostmi, které mohou přijít, když se však do nějakých dostaneme, neukážeme se méně odvážní než ti, kteří se stále lopotí.*”

To bylo krédo perikleovských Athén a v Xenofóntových a ještě více v Platónových očích bylo velkým omylem, že se s ním Thúkýdídés ztotožnil. V *Menexenovi* Platón tuto slavnou řeč obratně a nemilosrdně zparodoval. Xenofóntovi zas Perikleův proslov slouží za terč kritiky, od níž se odvíjí argumentace *Ústavě lakedaimonské*.

Hned po obvyklých úvodních formulích Thúkýdídův Periklés uvádí (II, 37,1): “*My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů, spíš jsme sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali.*” Xenofón proti tomu hned v úvodu své *Ústavě lakedaimonské* staví vyhlášení o naprosté původnosti Lykúrgových zákonů (1,2): “*Podle mého mínění to byl*

nejvyšš moudrý muž; nenapodobil jiné státy, ale ustanovil opak toho, co platilo ve většině z nich, a učinil tím svou vlast nejšťastnější.” Jestliže Periklés činí pohrdavou narážku na spartský zvyk “vyhánění cizinců” (*xenélasiai*; Thúkýdídés, II, 39,1), Xenofón ukazuje, že *xenélasiai* je opatření, které chrání Spartany před cizí zkažeností (*Ústava lakedaimonská*, 14,4). Zatímco Periklés velebí “volnost” athénské výchovy, oproštěné od kultu namáhavého výcviku (Thúkýdídés, II, 39,1), Xenofón zdůrazňuje, že právě “výchova námahou” (*μελέτη πόνου, meleté ponón*), tak jak ji Lykúrgos umně odstupňoval, je klíčem ke spartské “zdatnosti”. A když Periklés slavně prohlašuje (Thúkýdídés, II, 40,1): “*My totiž milujeme krásu, ale s mírou, a milujeme vědění, ale bez změkčilosti*”, Xenofón se ohrazuje, že Sparta je jediný ze všech států, který *v e ř e j n ě d o h l í ž í* (*δημοσία, démosiá*) na harmonickou výchovu občanů (*τὴν καλοκαγαθίαν, tēn kalokagathián; Ústava lakedaimonská*, 10,4).

Lykúrgos

A právě v tomto bodě – ve “veřejném dozoru” – je onen zásadní rozdíl: “*Lykúrgos namísto toho, aby si ka ž d ý s o u k r o m ě* (*ἰδίᾳ, idiá*) dělал z otroků vychovatele, ustanovil jednoho z mužů, jimž se svěřují nejvyšší úřady, aby na ně dohlížel: nazývá se *paidonomos*. Tomu dal pravomoc shromazďovat chlapce a dbát o přísné potrestání, kdyby si někdo počínal lehkomyslně” (*Ústava lakedaimonská*, 2,2). V Xenofóntových představách tato státem vedená výchova, která potírá individualistickou svévoli uplatňující se v jiných obcích, úzce souvisí s ústřední otázkou uspořádání společnosti (*políteiá*). Podle jeho názoru je nutno p ř e d c h á z e t úchytkám tím, že se stát ve jménu zdatnosti postará o formování občanského vědomí. Je to lepší než být *a posteriori* nucen trestat provinění občanů, kteří se vinou nikým neřízené výchovy nedokážou řádně chovat.

“*Většina států totiž dovoluje,*” píše se ve druhé kapitole Kýrovy výchovy (I, 2,2), “*aby každý vychovával své děti, jak chce, a starší aby si žili, jak se jim líbí, jen jim nařizují, aby nekradli, neloupili, nevníkali násilím do cizího domu, nikoho neoprávněně nebili, necizoložili, neodpírali poslušnost úředníkovi a podobně, a za překročení těchto příkazů stanoví trest.*”

Jenže výchova by tu měla působit preventivně. Proto Xenofón pokračuje (*Kýrova výchova*, I, 2,2): “*Perské zákony předem pečují o to, aby občané vůbec nebyli schopni dopustit se něčeho špatného a nečestného.*” A pouští se do výkladu o perském výchovném systému, který vychází z rozdělení obyvatelstva do čtyř věkových tříd, od chlapců až po nejstarší muže, kde pro každou skupinu platí zvláštní pravidla chování a zvláštní cvičení. Symbolem tohoto uspořádání jsou “svobodná náměstí” před vládními budovami nebo královským palácem (I, 2,3), kde každé třídě z veřejného prostranství přináleží jedna čtvrtina. Lze si jen představit, jaké pokušení tento obraz vzbuzoval později v představách všech, kdo se snažili prosazovat podobnou výchovu k zdatnosti: vzpomeňme jen na francouzské a vůbec evropské jakobíny a novotáře a na to, jak neúnavně se sázely “stromy svobody” po náměstích v celé Evropě.

Každá třída se podrobuje zvláštní mravní a vojenské kázni za dozoru státem určených vychovatelů. Ti mají právo rozhodovat, kdo může postoupit do společenství vyšší třídy a komu bude tento postup odepřen. Takové uspořádání se velice podobá Lykúrgovým zákonům, jak je Xenofón popisuje

**Výchova
ke zdatnosti**

v *Ústavě lakedaimonské*, až na to, že v perské výchově je hned od počátku vše obráceno k výuce “spravedlnosti” (*Kýrova výchova*, I, 2,6): “*Chlapci chodí do školy a učí se tam spravedlnosti. Říkají, že toto je cílem návštěvy jejich školy, jako se u nás říká, že cílem je, aby se chlapci naučili číst a psát.*” Jde vlastně o složitý polosoudní systém, souběžný se systémem státním. Chlapci se tu ocitají v propletenci neustálých “procesů”, jež s nimi učitelé pořádají, aby je naučili pronásledovat vše, co se spravedlnosti protiví: krádež (Spartané naopak krádež, byla-li provedena dobře a směle, schvalovali jako dobrý nácvik přežití v těžkých podmínkách), pomluvu, násilí a hlavně nevděk. To je také jedna z novinek dokonalé perské výchovy. Nevděk anebo neprojevení vděku se považuje za největší provinění (*Kýrova výchova*, I, 2,7): “*Soudí však [tj. učitelé] i takové provinění, kvůli němuž se sice lidé nejvíce nenávidí, ale nejméně soudí, totiž nevděk, a přísně trestají i toho, o kom zjistí, že mohl projevít vděčnost, a neučinil to.*”

Rovnost mezi vládnoucími

Ve všech ostatních bodech se perská společnost, tak jak ji Xenofón popisuje v první knize *Kýrovy výchovy*, podobá spartské obci spravované Lykúrgovými zákony. Tam i zde se jedná o menšinu ovládající rozsáhlou směsicí národů, na něž se však výhody státního uspořádání platného pro vládnoucí národ nevztahují (Xenofón pro svou dobu vyčísluje počet Peršanů na 120 000: *Kýrova výchova*, I, 2,15). Tam i zde se klade důraz na lov, “*protože se jim tato činnost zdá nejopravdovější přípravou pro válku*” (tamtéž, I, 2,10), tam i zde platí podobná pravidla pro přechod z jedné věkové skupiny do druhé a v obou společnostech je veřejná správa, moc soudní i politická v rukou “starších” (srov. úlohu gerúsie, tj. rady starších ve Spartě). Tam i zde platí požadavek “rovnosti”, popřený ovšem vzrůstající majetkovou nerovností. Tak jako mezi Spartány jsou majetní a nemajetní (kteří spřádají spiknutí proti bohatým, viz *Řecké dějiny*, III, 3,5-11), tak i v Persii jen potomci těch, kdo si mohou dovolit neposílat své syny pracovat (*Kýrova výchova*, I, 2,15), projdou všemi stupni výchovného systému, než se jim dostane výhod a vstoupí mezi “starší” – ony dokonalé správce věcí veřejných. Xenofón se o této skutečnosti zmiňuje jen náznakem, ale to postačuje, abychom pochopili, jak silně je tím společenská “rovnost” omezena. Právě takovou “rovnost” chtěl po Kambýsově smrti (521 př. n. l.) obnovit Otanés, a jak vysvětluje Hérodotos (*Dějiny*, III, 80), “někteří Řekové” si jen těžko dokázali představit, v čem spočívá. V Otanově případě šlo o pokus obnovit – avšak jen uvnitř perského národa, jenž mezitím ovládl rozsáhlou říši – onu bývalou rovnost (ἴσον ἔχειν, *ison echein*: *Kýrova výchova*, I, 3,18), jež Peršany provázela na jejich vzestupu k moci (viz str. 268).

Otanés se postavil především proti monarchickému uspořádání. Dokládá na příkladu Kambýsově, jehož v závěrečné scéně *Kýrovy výchovy* Kýros označuje za svého následníka, k jakým přehmatům lze dospět. Krátká a zvrácená vláda druhého panovníka dynastie stačila tedy poskvnit vše, čeho bylo již dosaženo. Jak Otanův návrh, tak rozprava, během níž byl vysloven, naznačují, že královská moc vybudovaná jednou z rodin, která se dokázala mezi perskou aristokracií prosadit, nebyla stále ještě pocíťována jako konečná a nezpochybnitelná, a to právě u jisté části perské aristokracie, tedy mezi “rovnými”. Xenofón tento náhled ovšem zcela obrací a v jeho koncepci

se charismatická postava Kýra Staršího stává naopak hlavním důkazem “dobrého uspořádání”, neboť ukazuje, kam vede přísná a rovnostářská výchova ke zdatnosti. Zkrátka výchova, z níž může vzejít taková osobnost jako Kýros, si zasluhuje ocenění. Kýrova postava a jeho charismatická moc tvoří ústřední bod Xenofónova spisu (*Kýrova výchova*, I, 1,4): “[...] lidé, kteří ho nikdy nespatriili a dobře věděli, že ho nikdy nespatrií, a stejně ho chtěli poslouchat.” Díky tomu může totiž autor kladně odpovědět na otázku, kterou si položil v úvodu, zda lze lidským tvorům, vzpurným a nepoddajným, vládnout (tamtéž, I, 1,3): “*Pak jsem si ale vzpomněl na Peršana Kýra, který si zjednal poslušnost tak velkého množství lidí, měst a národů, a to mě donutilo změnit svůj názor a uvěřit, že vládnout lidem není nic nemožného, ba ani těžkého, jen když to někdo umí vzít obratně do ruky.*”

Jak zřejmo, navrhuje Xenofón v *Kýrově výchově* takový vzor státního uspořádání, kde se navzájem doplňují charismatický vládce a vrstva “rovných” (*homotímoi*). Je to tedy společnost spartského typu, vedená aristokratickou vrstvou “rovných”, z níž jakožto nejlepší ztělesnění jejích hodnot a výchovy povstává vládce. Novost tu nespočívá ani tak v převaze postavy vládce, protože i v tehdejší Spartě považoval Xenofón za rozhodující osobnost právě krále Agésiláa, který daleko vynikal nad všemi “rovnými”. Novost je především v tom, že Xenofón tento model vztáhl na rozsáhlý státní útvar. Právě tento vzor se pokusí naplnit Alexandr Veliký a po něm celá řada helénistických vladařů. Jejich prostřednictvím a zásluhou pak tento zdroj inspirace nevyschne ani v období římského principátu, kdy rovněž – v nesnadné rovnováze a se souhlasem nej přednějších rodin – jeden ‘charismatický’ rod bude vládnout mnohonárodnostnímu impériu.

Nesla snad v sobě velká říše zárodky budoucího rozkladu? Když se v závěru sedmé knihy Kýros zmocní Babylónu, vyzývá všechny své, aby nepouštěli starou perskou výchovu (*Kýrova výchova*, VII, 5), a sám sebe dává úředníkům za vzor (tamtéž, VIII, 1). Xenofón také několikrát v celém příběhu, který především v první knize má výslovně didaktický ráz, naléhavě opakuje, že “*ještě dnes*” platí v Persii ony zákony (tamtéž, I, 2,15). Přesto se pak v poslední kapitole objevuje krátká charakteristika nenávratného úpadku hodnot, na nichž kdysi perská moc vyrostla (tamtéž, VIII, 8,2): “*Jen Kýros odešel [tj. zemřel], hned vznikl mezi jeho syny spor, hned odpadávala města a národy a všechno se obracelo k horšímu.*” A vzápětí autor uvádí jako příklad smrt řeckých velitelů zrádně ubitých Tissafernem, jak ji vylíčil už v *Anabasi*: je to důkaz, že Peršané již nedrží dané slovo. Jenže příčina tkví i v tom, že úpadek je všeobecný a že zachvátil rovněž výchovu (tamtéž, VIII, 8,13), právě tu, kterou ještě v předchozích knihách *Kýrovy výchovy* prohlašoval za platnou “*ještě dnes*”. Je překvapivé, že za platnou ji Xenofón považoval ještě v první knize *Anabase* (I, 9,3).

V závěru knihy tedy nastává rázný obrat. Poslední kapitola jako by vracela veškerou předchozí myšlenkovou konstrukci. Něco podobného najdeme v *Ústavě lakédaimonské*, kde se v závěrečné kapitole náhle upozorňuje, že obdivuhodná Lykúrgova výchova (*paideia*) doznala úpadku: “*Kdyby se ovšem někdo zeptal, zda mám ještě i nyní dojem, že Lykúrgovy zákony trvají beze změny, řekl bych směle: při Diovi, už ne. Vidím totiž, že dříve La-*

Příznaky krize

kedaimoňané dávali přednost tomu, žít doma skromně a raději mezi sebou vycházet než usazovat ve městech harmosty⁷ a nechat se kazit pochlebováním. Také vím, že se dříve báli, aby na nich nebylo vidět, že mají zlato; ale teď jsou i takoví, kteří se okázale chlubí tím, že je mají. Je mi známo, že dříve vyháněli cizince a nebylo dovoleno cestovat, aby se občané nenakazili od cizinců leností; je mi ovšem známo také to, že teď muži uznávaní za nej přednější se horlivě snaží, aby nepřestali být v cizí obci harmosty. A bývaly doby, kdy si hleděli toho, aby byli hodni hegemonie; teď však se starají mnohem víc, aby vládli, než aby byli vlády hodni. Proto také Řekové dříve chodili do Lakedaimonu a prosili je, aby táhli proti těm, jejichž počínání jim připadalo nespravedlivé; ale teď se mnozí Řekové vzájemně pobízejí, aby jim zabránili zmocnit se znovu nadvlády. Nelze se ovšem divit, že o nich tyto pomluvy vznikají, protože je zřejmé, že neposlouchají ani boha, ani Lykúrgovy zákony” (Ústava lakedaimonská, 14).

Jak v *Kýrově výchově*, tak v *Ústavě lakedaimonské* chtěl Xenofón předložit vzory dokonalého státního uspořádání. V obou případech se vlastně jedná o týž, více či méně idealizovaný model, jen v *Kýrově výchově* je jakoby ověřován na příkladu rozsáhlého státního celku. Ve spisku o spartské ústavě se v jedné chvíli objevuje poznámka, “že všichni takové pořádky vychvalují, ale žádný stát je nechce napodobovat” (*Ústava lakedaimonská*, 10,8). Je možné si představit, že jde o předznamenání následné názorové změny.

Co se týče perské říše, prožil v ní Xenofón sedm nejdůležitějších let svého života (401-394 př. n. l.) a poznal ji z vlastní zkušenosti. Je pravděpodobné, že svým nečekaným obratem v poslední kapitole *Kýrovy výchovy* chtěl jen získat jakýsi odstup od vzoru, který ve svém největším spisu do hloubky propracoval a vychválil. Snad tu zároveň působilo zosíření protiperského smýšlení v Athénách (Ísokratovy výzvy, znechucení nad zločiny, jichž se dopustil po svém nástupu r. 358 př. n. l. Artaxerxés III. Óchos). Xenofón zřejmě považoval za užitečné se těmito náladám přizpůsobit. Na rozdíl od jiných, kteří – jako Démostenés – nikdy Persii nepoznali a považovali ji za ‘věčnou’, neměnnou danost řecké politiky, Xenofón pravděpodobně také vytušil to, co jiným uniklo: že soumrak perské achaimenovské říše se blíží.

10. Příjmy (*Poroi*)

Otázka autarkie

Do řady prací zabývajících se otázkou nejlepšího uspořádání státu patří též dílo *Příjmy*. V předvečer spojenecké války (357-355 př. n. l.) a následného rozpadu druhého athénské námořního spolku, ale s očima ještě upřenými na rozpad spolku prvního se Xenofón pozastavuje nad obvyklým ospravedlněním ‘imperialistické’ politiky demokratických Athén (“*chudoba lidu prý [politiky] nutí, aby byli k spojeneckým státům nespravedlivější*”) a podává návrh hospodářských a politických opatření, která by Attice získa-

⁷ Jedná se o ‘správce’ dosazené Spartany do poddaných měst.

la soběstačnost v obživě, nezávislost na námořní říši, tak aby “*se občané mohli nějak uživit z vlastní země*”. Jen tu a tam ve stylu nebo v bystrých zeměpisných a politických poznámkách lze spatřit ozvuky oné *Ústavy Athéňanů*, která byla neprávem pod Xenofóntovým jménem zahrnuta do souboru jeho děl, ač skutečným autorem byl patrně Kritiás. Ve skutečnosti tou pravou “athénskou ústavou” našeho autora je dílo *Příjmy*. Jak si tedy Xenofón představuje svůj program hospodářské soběstačnosti, mají-li se lidé “uživit z vlastní země”? Ponechává stranou zemědělství, byť by bylo díky příhodnému podnebí výnosné, a zaměřuje se na bohatství attických ložisek mramoru, vyhledávaného v jiných zemích (*Příjmy*, 1,4), a především na stříbrné doly, tedy na “*trvalé přírodní bohatství*”, jak sám říká. Xenofón dobře ví, že státy a země se dělí na ty, kde se réodí obilí, a ty, kde se těží kovy: budoucnost Attiky je hlavně v jejích rudných ložiscích, zatímco v otázce obilí bude vždy závislá buď na těch, kdo ovládají cestu propontskými úžinami, nebo na Egyptu. Už ve *Vzpomínkách na Sókrata* (III, 6,12) ukazuje Xenofón svého učitele, jak vysvětluje Platónovu bratru Glaukónovi dychtícímu vrhnout se do politiky, že dobrý politik by měl z vlastní zkušenosti poznat práci v dolech.

Hromadný nákup státních otroků a co největší důlní těžba ve státní režii, jak navrhuje Xenofón, pomůže ozdravit státní pokladnu a umožní Athénám, aby nežily na úkor svých spojenců či závislých obcí. Nejedná se už ovšem o uskutečnění vytouženého ideálního uspořádání (*eunomiá*; jenže v Xenofóntových očích tou dobou ztratila svůj lesk už i spartská *eunomiá*). Avšak proměna athénskému systému potvrdí, že i špatné státní uspořádání lze zlepšit. Xenofón tedy dochází k opačnému závěru než kdysi před desetiletími Kritiás, který athénské demokratické zřízení popsal jako neschopné ani proměny, ani částečných vylepšení, tedy jako dokonalé vyjádření všeho záporného (*Ústava Athéňanů*, 3,8-9). Hromadné využívání státních otroků, soběstačnost, výnosy z těžby, postupné snižování počtu ozebračených občanů, kteří byli v řeckých obcích zdrojem neustálého sociálního napětí – tím vším představují *Příjmy* nejzazší proměnu Xenofóntova “lakónského” vzoru. Ten tu již nemá podobu ideálního modelu (*eunomiá*), nýbrž je pevně ukotven v konkrétním hospodářském, zeměpisném a kulturním prostoru Athén. Dostáváme se tak na konec dlouhé Xenofóntovy cesty, daleko za ideologickou abstrakci ideálního a k nezdaru odsouzeného společenského vzoru, který se vládla třiceti oligarchů kdysi marně pokusila vnutit vzpurné skutečnosti. O padesát let později, v polovině 4. stol. př. n. l., bude moudrý Eubúlos v Athénách provádět hospodářskou politiku v mnohém připomínající Xenofóntovy návrhy z jeho posledního spisu.

11. Xenofón a Athény

Ostrá slova, jimiž v závěru *Ústavy lakedaimonské* Xenofón charakterizuje současnou situaci ve Spartě, nemohla být určena spartské veřejnosti. Ostatně si lze těžko představit, jak by se literární produkce psaná výhradně v attičtině – a to je Xenofóntův případ – mohla vůbec zaměřit na výhradně

**Xenofón
a politické
diskuse
v Athénách**

dórsky mluvící prostředí. Xenofón hovoří o Spartě, ale jeho slova platí jiným. Tvrdá kritika Spartanů, kteří stále zjevněji porušují zvyky svých předků, se obrací k jedinému publiku, jež autorovi tanulo na mysli – k publiku athénskému. Tak jako jeho vrstevník Ísokratés, snažil se i Xenofón svými nesčetnými spisy – sókratovskými vzpomínkami, dějepisnými díly, odbornými pojednáními – ovlivňovat veřejné mínění své rodné obce a její politiku. Úžas některých současných badatelů nad tím, že se prý v stáří Xenofón náhle rozpomněl na rodné město a věnoval se reformě jeho správy, nemá žádné opodstatnění. Athénám je ve skutečnosti věnováno celé Xenofónovo dílo. V jistém směru tak připomíná mnohé práce Ísokratovy, např. jeho proslovy dotýkající se athénské historie (*Panathénaikos*) nebo jeho řeči o Archidámovi či Euagorovi. Xenofón i Ísokratés patřili ke “třídě” jezdců, oba dva spojuje “úřední vyhnanství”, v Ísokratově případě “vyhnanství uvnitř obce”, neboť se stranil vystupovat na veřejnosti. Oba dva také v plné míře využívají novou řečnickou formu řeči určené nikoliv k veřejnému přednesu, nýbrž k četbě. Athénám jsou určena i taková Xenofónova díla jako *Agésiláos*, *Ústava lakedaimonská* a samozřejmě *Anabasis*, *Řecké dějiny*, *Vzpomínky na Sókrata*, dokonce i *Hierón* (viz str. 112) a *Kýrova výchova*; v těchto dvou posledně jmenovaných jako by se Xenofón pokoušel navyknout mentalitu Athénanů, tak citlivou v této otázce, na jiné formy vlády.

Nelze si nevsimnout, jak se postupem doby šíří nová forma řeči “pro četbu” a zároveň se vyprazdňují řečnické tribuny. Tím se mění i přístup athénské politiky a “sociálních pedagogů”, ať už žili daleko od Athén, či v obci, ať už to byli vyhnanci a dobrodruzi, či se jen stranili veřejnosti, ať už se jako filozofové uzavírali do svých škol, anebo bloudili od jednoho panovnického dvora ke druhému. Nový způsob projevu jim umožnil, aby se vyjadřovali svobodně, bez oklik a obvyklých frází, bez autocenzury, kterou by jim jinak vnutila forma veřejné řečnické praxe. Ísokratés, Xenofón a jen o něco málo mladší Kritiův synovec Platón se každý svým způsobem obracejí k témuž publiku a prostřednictvím svých spisů se polemicky střetávají. Sotva se Ísokratés zmíní o “Kýrovcích” jako o ztroskotancích bez vlasti (*Panegyrikos*, 146), Xenofón mu odpoví v *Anabasi* (VI, 4,8). Když Platón v *Zákonech zesmění Kýrovu výchovu*, říká, že Kýrovi Staršímu se nedostalo ani zbla výchovy (694c), Xenofón ho na oplátku nepřímou popíchnou tvrzením, že Sókratés nikdy nepovažoval za vhodné zabývat se fyzikou či hudbou (*Vzpomínky na Sókrata*, I, 1,11). Takové polemické narážky jen potvrzují, že se všichni tři sókratovci obracejí k témuž publiku. Ostatně všichni tři hovoří stále o jednom – o nejlepší způsobu, jak uspořádat obec, a myslí přitom na obec jedinou – na Athény. Vždyť ještě neuplynulo mnoho času, kdy toto město, jež prokázalo takovou mnohostrannou životnost a schopnost rozvoje, dovedl demokratický režim nejprve k naprosté vojenské zkáze a vzápětí zas oligarchická vláda k vyvražďování spoluobčanů: tato fakta se stala dostatečným důvodem, aby se vyloučila možnost úvahy o jakémkoliv návratu ke “starým pořádkům” a aby otázka “nejlepšího uspořádání” přitom neztratila nic ze své palčivosti.

Spisem *Příjmy* se tedy uzavírá duchovní a politická pouť jezdce Xenofóna, tuze činu, jenž se stal spisovatelem vlivem nenadálých okolností. Tak

jako Ísokratés, jeho vrstevník a nemilovaný druh pocházející z téhož dému, prožil Xenofón vzestup a pád athénské moci. Vlivem výchovy a přátelských svazků se stal obdivovatelem spartského zřízení. Považoval je za vzor, kterým by v Athénách bylo možno nahradit 'nestoudnou' demokracii. Zapojením do občanské války si uškodil a v cizině se potom stal námezdním vojákem. Nakonec přesídlil do Sparty – snad jako jediný z přívrženců oligarchie zahleděných do Sparty, jimiž se to svého času v Athénách jen hemžilo (ani Alkibiadés tam jako vyhnanec nezapustil kořeny). A zatímco obnovená athénská demokracie v čele druhého námořního spolku opakovala tytéž neblahé omyly mocenské hegemonie, Xenofón ve Spartě na vlastní oči poznával rub svého mýtu. Poučen tímto podvojným vývojem událostí a vlastní zkušeností, rozpracovává Xenofón ve stáří nový návrh společenského uspořádání, představující jakousi syntézu obou politických modelů, mezi nimiž se odehrál jeho složitý životní běh "tvora společenského" (*polítikon zóon*). Jeho obzor však zdaleka nezůstal omezen na hranice řecké obce. Jako námezdní voják, navyklý měnit vlast dle nutnosti a zapouštět kořeny i v zemích velice vzdálených od své vlastní obce, jako obdivovatel schopných vládců a velkých státních celků (Persie) a konečně jako mnohostranný polyhistor, vycházející ve svých četných a různorodých dílech především z vlastních deníkových zápisků – tím vším se Xenofón řadí spíše než ke svým současníkům mezi osobnosti předznamenávající již období následující: helénismus.

Nový politický model